

Koncepcja relatywnej deprywacji jako uzasadnienie rewolucji społecznych i zachowań przestępczych

Tomasz Marek

I. Wstęp

Nauki społeczne od bardzo wielu lat starają się wyjaśnić genezę rewolucji społecznych. Pierwsze poważne próby eksplantacji zjawiska radykalnej zmiany społecznej (rewolucji) zostały podjęte już w XIX wieku. Do najważniejszych badaczy wskazanej epoki należy z pewnością zaliczyć Karola Marksa, Alexisa de Tocquevilla czy Gustawa le Bon. Ich koncepcje charakteryzuje gruntowna analiza historyczna zachodzących zjawisk społecznych, która pozwala na wnioskowanie o przyczynach rewolucji. Zdaniem Marksa (w dużym uproszczeniu) źródłem rewolucji jest konflikt pomiędzy klasą „panującą” a klasą „uciskaną”³⁷². Z kolei A. de Tocqueville, odwołując się w swoim dziele „Dawny ustrój i rewolucja” do doświadczeń rewolucji francuskiej, stwierdził, iż rewolucja społeczna wybucha nie w momencie największego kryzysu, lecz w sytuacji, gdy dochodzi wprawdzie do poprawy sytuacji społecznej, lecz odbywa się ona wolniej, niż oczekuje tego większość społeczeństwa³⁷³.

Wskazany nurt był poniekąd kontynuowany w pierwszej połowie XX wieku przez P. Sorokina oraz, w późniejszym okresie, przez przedstawicieli tzw. „szkoły naturalnej historii rewolucji”, którzy na podobieństwo historyków biologii (starających się zidentyfikować i opisać podstawowe fazy rozwoju życia) poszukiwali wspólnych sekwencji rozwoju zjawisk społecznych. Według przedstawicieli tego nurtu, w przebiegu (rozwoju) historii występują „regularności”, których uporządkowanie jest podstawową zasadą odczytywania rzeczywistości przez przedstawicieli nauk społecznych. Najbardziej znani przedstawiciele tego nurtu (zwanego również etiologicznym) to Crane Brinston, Lyford Edwards oraz George Pettee³⁷⁴.

Niejako w odpowiedzi na wskazane poglądy, wielu przedstawicieli nauk społecznych rozpoczęło badania zmierzające do stworzenia teorii rewolucji, która miałaby charakter ogólny – wyjaśniający wszystkie rewolucje społeczne, niezależnie od ich miejsca czy czasu. W tym celu, do analizy rewolucji zaczęto używać wielu instrumentów pochodzących z zakresu psychologii czy nauk

³⁷² Por. J. H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa 2012, s. 178.

³⁷³ Por. A. de Tocqueville, *Dawny ustrój i rewolucja*, Warszawa 1970, s. 249 i nast.

³⁷⁴ Por. J. Chodak, *Teorie rewolucji w naukach społecznych*, Lublin 2012, s. 65 i nast.

politycznych. Wynikiem jednego z takich zabiegów było sformułowanie teorii rewolucji opartej na elemencie frustracji (agresji) członków określonej grupy społecznej – teorii relatywnej (względnej) deprywacji, która na przełomie lat 60 i 70 XX wieku miała stanowić uzasadnienie dla wielu radykalnych przemian społeczeństw państw zachodnich.

II. Koncepcja relatywnej deprywacji – perspektywa socjologiczna

Za pierwszego (poważnego) teoretyka koncepcji relatywnej deprywacji, powszechnie uważany jest James A. Davis (amerykański profesor socjologii)³⁷⁵, jednakże sama idea „relatywnej deprywacji” jako źródła konfliktu społecznego, narodziła się znacznie wcześniej – w myśli XIX-wiecznych filozofów Marksa i de Tocqueville’a³⁷⁶. Tym samym, nie sposób w tym przypadku mówić o koncepcji „rewolucyjnej” (przełomowej) dla nauk społecznych.

Publikacją o szczególnie istotnym znaczeniu dla omawianego zagadnienia był z całą pewnością artykuł J. Davisa - „*A formal interpretation of the theory of relative deprivation*” („Formalna interpretacja teorii relatywnej deprywacji”)³⁷⁷. We wskazanej pracy, Davis formułuje tzw. sześć założeń/tez (*assumptions*) które należy poczynić, aby precyzyjnie wyjaśnić na czym polega fenomen relatywnej deprywacji.

Zgodnie z pierwszym założeniem, koniecznym jest istnienie społeczeństwa, które może być podzielone na wiele dychotomicznych klas (grup). Taki podział powinien, zdaniem Davisa, odzwierciedlać różnicę w atrakcyjności poszczególnych klas (*differences in desireability*), co w konsekwencji powoduje, że społeczeństwo zostaje podzielone na dwie klasy obywateli: tych, którzy posiadają dane dobro/cechę (*non-deprived*) oraz tych, którzy są jej pozbawieni (*deprived*)³⁷⁸. Należy jednocześnie podkreślić, że dokonany w ten sposób podział nie posiada charakteru uniwersalnego – nie odnosi się on bowiem do każdego możliwego społeczeństwa. Jako dowód na brak uniwersalności tego podziału Davis wskazuje przynależność do partii komunistycznej, której „atrakcyjność” jest z oczywistych względów odmienna w USA i w Rosji. Co ważne, udział w grupie pozbawionej danej cechy atrakcyjnej niekoniecznie oznacza, iż wszyscy jej członkowie odczuwają z tego powodu ból czy cierpienie. Istotnym jest wyłącznie to, aby grupa „pozbawionych” uświadamiała sobie fakt, że brak tej cechy jest czymś mniej pożądanym, niż jej posiadanie.

Zgodnie z drugim założeniem, w ramach jednego społeczeństwa występują tzw. przypadkowe porównania (*random comparisons*), co oznacza, iż nie jest możliwym określenie kto do kogo się porównuje³⁷⁹. Co ważne, dokonywanie porównań pomiędzy członkami społeczeństwa odbywa się

³⁷⁵ Por. T. D. Nelson, *Psychologia uprzedzeń*, Gdańsk 2003 r.

³⁷⁶ D. Bishof, *Why Arabs rebel – relative deprivation revisited*, Bamberg 2012, s. 10.

³⁷⁷ J. A. Davis, *A formal interpretation of the theory of relative deprivation*, „Sociometry” nr 4, 1959, s. 280-296.

³⁷⁸ Tamże, s. 281.

³⁷⁹ D. Bishof, *Why Arabs...*, dz.cyt., s. 11.

permanentnie, a z perspektywy *ex ante* nie jest możliwe wykluczenie żadnego porównania z ogólnej puli możliwych porównań. Sam J. Davis zauważa przy tym, iż uzupełnienie założenia pierwszego poprzez założenie drugie pełni niezwykle istotną funkcję, albowiem wzbogaca ono koncepcję relatywnej deprywacji o niezbędny realizm³⁸⁰.

Kolejne cztery warunki analizowanej koncepcji można podzielić na dwa typy – założenia nr 3 i 4 odnoszą się do relacji zachodzących pomiędzy osobami należącymi do tej samej kategorii (*in-group comparisons*), a założenia nr 5 i 6 do stosunków pomiędzy osobami z różnych kategorii społecznych (*out-group comparisons*).

Zgodnie z treścią trzeciego założenia, jeżeli osoba (*ego*) porówna się z inną osobą (*alter*), przy czym obie osoby różnią się pod kątem posiadania danej atrakcyjnej cechy (*differ in deprivation*), pierwsza z tych osób (*ego*) odczuwa subiektywne uczucie, które stanowi przeciwieństwo uczucia odczuwanego przez drugą z tych osób (*alter*). Odczucie (a właściwie stan psychiczny) pierwszej z tych osób (*ego*), powstałe w wyniku dokonanego porównania, nosi nazwę „relatywnej deprywacji” (*relative deprivation*). W kontraście do tego odczucia, porównanie dokonane przez osobę posiadającą daną cechę atrakcyjną prowadzi do powstania u tej osoby odczucia „relatywnej gratyfikacji” (*relative gratification*)³⁸¹.

Jednocześnie, zgodnie z tezą czwartą, osoba odczuwająca relatywną deprywację bądź relatywną gratyfikację (satysfakcję) będzie również doświadczała silnego uczucia, iż jej status pod tym względem, jest inny, niż osób do których się porównuje. Davis określa to założenie mianem *fairness* (sprawiedliwość, uczciwość), co ma na celu podkreślenie silnego poczucia odmiennego traktowania doświadczanego przez obie osoby - *ego* oraz *alter*³⁸².

Tym samym, na podstawie obu wyżej wymienionych założeń, możliwym staje się zdefiniowanie relatywnej deprywacji jako **stanu psychicznego konkretnej osoby, polegającego na odczuwaniu negatywnej różnicy w traktowaniu pod względem danej cechy (dobra), przy czym przedmiotowy stan psychiczny jest efektem dokonanego przez tą osobę porównania z inną osobą należącą do tej samej grupy.**

Jednocześnie, założenia nr 3 i 4 nie wyczerpują koncepcji J. A. Davisa. Zostaje ona bowiem uzupełniona przez ostatnie dwie tezy, których przedmiotem są relacje zachodzące pomiędzy osobami należącymi do różnych grup społecznych. Stosownie do tezy piątej, jeżeli dana osoba (*ego*) porównuje się do innej osoby (*alter*) należącej do innej grupy społecznej (*out-group*), a jednocześnie obie te osoby różnią się pod względem posiadania danej cechy atrakcyjnej, ta pierwsza osoba (*ego*)

³⁸⁰ J. A. Davis, *A formal...*, dz.cyt., s. 282.

³⁸¹ Tamże, s. 283.

³⁸² Tamże, s. 283.

doświadcza wobec tej innej grupy odczucia przeciwnego, niż ma to miejsce w przypadku odczucia doświadczanego przez drugą z osób. W przypadku tej pierwszej osoby Davis nazywa to odczucie „względny podporządkowaniem” (*relative subordination*), a uczucie towarzyszącej drugiej z nich nosi miano „względnej wyższości” (*relative superiority*)³⁸³.

Wreszcie, zgodnie z ostatnim założeniem teorii Davisa, zarówno osoba doświadczająca uczucia względnego podporządkowania, jak i osoba odczuwająca względną wyższość, doświadczają jednocześnie silnego poczucia, że ich status jest odmienny (*different*) niż osób z przeciwstawnej grupy. Co ważne, J. Davis używa w odniesieniu do tej tezy sformułowania „społeczna odległość” (*social distance*) i podkreśla, że założenia nr 5 i 6 stanowią odpowiedniki założeń nr 3 i 4 w odniesieniu do relacji społecznych zachodzących pomiędzy członkami różnych grup społecznych³⁸⁴.

Zarysowana powyżej koncepcja relatywnej deprywacji J. Davisa doczekała się wielu analiz naukowych, które w mniejszym lub większym stopniu starały się ją uzupełnić lub zmodyfikować. Tytułem przykładu warto choćby wskazać na ciekawe spostrzeżenie poczynione przez Waltera G. Runcimana, który twierdził, że aby koncepcja relatywnej deprywacji miała sens, cecha, której ludzie pragną (która jest przedmiotem porównań) musi być możliwa do zdobycia (*feasible*)³⁸⁵.

Do najważniejszych kontynuatorów koncepcji J. Davisa należy zaliczyć James’a Chowning Daviesa (amerykańskiego z profesora socjologii), który w 1962 r. opublikował artykuł „*Toward a theory of revolution*”, w którym umiejętnie połączył koncepcję relatywnej deprywacji z teorią rewolucji (ewolucji) społecznej. We wskazanej pracy, Davies oparł swoje konstatacje na szczegółowej analizie trzech rewolucji: francuskiej (1789 r.), rosyjskiej (1905 r.) i egipskiej (1952 r.), oraz na licznych odwołaniach do koncepcji K. Marksa i A. de Tocquevilla³⁸⁶. Davies zauważa, iż pomimo tego, że w teorii Marksa najważniejszym elementem była walka klas i ucisk proletariatu (który wraz ze wzrostem swojej intensywności prowadził do rewolucji społecznej), to równie istotnym czynnikiem mogącym spowodować wybuch (rewolucję) był wzrost bogactwa i zarobków klasy uciskanej³⁸⁷. Podobnie, nawiązując do de Tocquevilla, Davies podkreśla fakt, w okresie bezpośrednio poprzedzającym rewolucję we Francji, jej obywatele tym trudniej znosili panujący od wielu lat układ społeczny, im bardziej poprawiał się ich status materialny³⁸⁸.

³⁸³ Tamże, s. 283 – 284.

³⁸⁴ Tamże, s. 284.

³⁸⁵ Por. W. G. Runciman, *Relative deprivation and social justice – A study of attitudes to social inequality in 20th century England*, Londyn 1966 [w:] C. Kelly, S. Breinliger, *Psychology of collective action – identity, injustice and gender*, Londyn 2012, s. 38

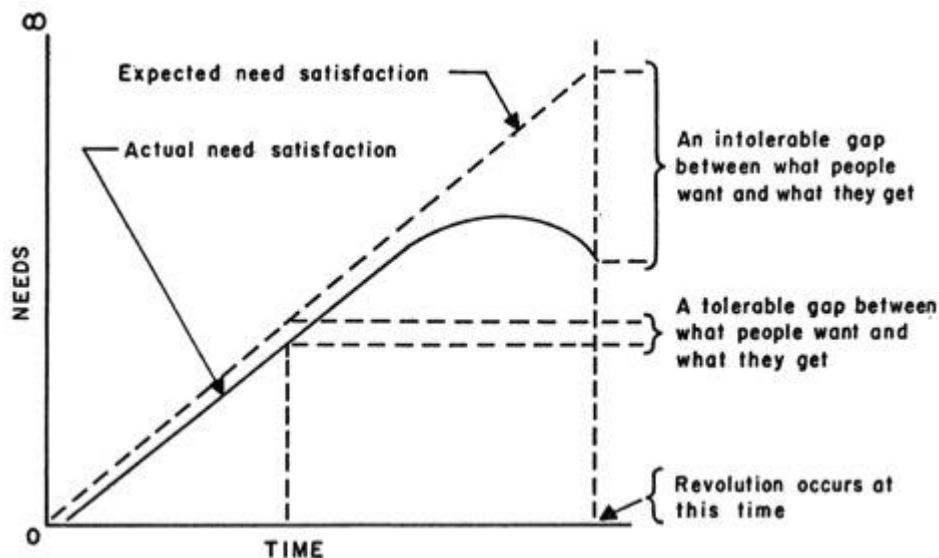
³⁸⁶ Por. J. C. Davies, *Toward a theory of revolution*, „*American Sociological Review*”, nr 1, 1962, s. 5-19.

³⁸⁷ Tamże, s. 5.

³⁸⁸ Tamże, s. 5 – 6.

Konsekwentnie, Davies wyraża pogląd, iż społeczeństwo (poszczególne jego grupy) traktują same siebie jako pewien punkt odniesienia – porównują bowiem swoją obecną sytuację (przede wszystkim materialną) z sytuacją bezpośrednio ją poprzedzającą. Jeżeli w danym momencie ewolucji społecznej okaże się, że w porównaniu do lat poprzednich (okresu prosperity i rosnących aspiracji społecznych), dochodzi do radykalnego załamania się koniunktury, społeczne frustracje i niepokój o przyszłość mogą być na tyle silne, że doprowadzą do wybuchu rewolucji. Jak twierdzi Davies: „Rewolucje wybuchają najczęściej wtedy, gdy względnie długi okres obiektywnego ekonomicznego i społecznego rozwoju (coraz „lepszego” zaspokajania potrzeb społecznych) zostaje zakończony poprzez radykalną zmianę na gorsze”³⁸⁹. Inaczej mówiąc, rewolucja wybucha wtedy, gdy rosnące oczekiwania i aspiracje społeczne nagle przestają pasować do obrazu rzeczywistości w danym momencie historii. Wskazana zależność została przez Daviesa przedstawiona na słynnym wykresie, gdzie krzywa zaspokajanych przez społeczeństwo potrzeb wygina się w kształt litery „J”³⁹⁰.

Rysunek 1: Krzywa rosnących potrzeb społecznych

Źródło: J. C. Davies, Toward a theory of revolution, „American Sociological Review”, nr 1, 1962, s. 6.

Jak podkreśla się w literaturze, istotna w koncepcji Daviesa jest również teza, zgodnie z którą do wydarzeń rewolucyjnych niezwykle rzadko dochodzi w sytuacji, gdy społeczeństwo żyje w skrajnej nędzy i ubóstwie. Wynika to z faktu, że ludzie znajdujący się w takiej sytuacji życiowej mogą skoncentrować się wyłącznie na próbie zaspokajania potrzeby głodu. Konsekwentnie, nie są zupełnie zainteresowani udziałem w jakimkolwiek powstańczym zrywie (rewolucji) i wolą raczej żyć w

³⁸⁹ Tamże, s. 6.

³⁹⁰ Tamże, s. 6 -7.

niewoli, niż angażować się w próbę obalenia władzy³⁹¹. W tym przypadku, Davies buduje swoją argumentację w oparciu o badania nad zjawiskiem głodu przeprowadzone podczas II wojny światowej przez Uniwersytet w Minnesocie oraz Jozefa Brozka³⁹².

Trzeba jednocześnie zauważyć, że Davies nie twierdzi, iż jego koncepcja posiada charakter uniwersalny – istnieją bowiem w historii społeczeństw takie wydarzenia, które nie dadzą się wpisać w stworzoną przez niego koncepcję, np. rewolucja faszystowska, która według Daviesa była dla Niemiec uwstecznieniem w rozwoju społecznym³⁹³.

Konkludując, koncepcja stworzona przez J. C. Daviesa w sposób bezpośredni nawiązywała do teorii relatywnej deprywacji J. A. Davisa. Według Daviesa, źródłem rewolucji społecznej jest doświadczanie przez społeczeństwo (grupy społeczne) odczucia znacznie niższego (gorszego) zaspokajania potrzeb (depriwacji), niż miało to miejsce poprzednim momencie rozwoju społecznego. Co jednak szczególnie istotne, takie negatywne odczucie (depriwacja) „następuje” w koncepcji Daviesa nie w wyniku porównywania poszczególnych osób do siebie w tym samym czasie, lecz w wyniku porównania aktualnej i obecnej sytuacji społecznej tej samej grupy osób.

Istotne uzupełnienie teorii relatywnej depriwacji Davisa i Daviesa stanowi myśl Teda R. Gurra – amerykańskiego teoretyka rewolucji związanego z Uniwersytetem w Nowym Jorku, który jest autorem takich dzieł jak *„Why men rebel”*, czy *„Handbook of political conflict: Theory and research”*. W pierwszej ze wskazanych książek, T. Gurr podjął próbę zdefiniowania na nowo pojęcia relatywnej depriwacji. Jego zdaniem, jest to „sposrzegana przez aktorów³⁹⁴ niezgodność pomiędzy ich wartościami oczekiwanymi (*value expectations*) i wartościami osiągalnymi (*value capabilities*)”³⁹⁵.

Wartościami oczekiwanymi są takie dobra (warunki społeczne) co do których członkowie społeczeństwa żywią przekonanie, iż są one (z uzasadnionych względów) im należne. Co ważne, wartości oczekiwane wywodzą się z przeszłości, a odnoszą się do teraźniejszości i przyszłości. Innymi słowy, to, czego społeczeństwo oczekuje w odniesieniu do swojej aktualnej i przyszłej kondycji życiowej znajduje swoje uzasadnienie w warunkach społecznych, które istniały wcześniej (w przeszłości). Świetnym przykładem jest tutaj sytuacja greckiego społeczeństwa, którego protesty w ostatnich latach wynikały z radykalnego pogorszenia warunków życiowych³⁹⁶. Trzeba jednocześnie

³⁹¹ J. Liniany, *Arabska Wiosna. Socjologiczne spojrzenie na koncepcję rewolucji oraz jej wpływ na ruch turystyczny w Tunezji*, „Turystyka Kulturowa”, nr 6, Poznań 2012, s. 45.

³⁹² J. C. Davies, *Toward a theory....*, dz.cyt., s. 7.

³⁹³ *Ibidem*, s. 7.

³⁹⁴ W tym przypadku - członków społeczeństwa.

³⁹⁵ T. R. Gurr, *Why men rebel*, Londyn 2011, s. 24-25.

³⁹⁶ D. Bishof, *Why Arabs....*, dz.cyt., s. 14.

pamiętać, iż oczekiwane wartości muszą być uzasadnione, przez co Gurr rozumie realne przekonania większości danego społeczeństwa.

Z kolei drugi element definicji relatywnej deprywacji – wartości osiągalne, to według Gurra takie wartości, o których członkowie społeczeństwa sądzą, że są w stanie je nie tylko zdobyć, lecz także zatrzymać³⁹⁷. Również w tym przypadku, wartości osiągalne posiadają konotację z przeszłością, teraźniejszością oraz przyszłością. Zdaniem Gurra, aktorzy społeczni dokonują nieustannie analizy przeszłości oraz swoich aktualnych umiejętności i społecznego otoczenia. Efektem każdego takiego procesu jest poznanie przez jednostkę wartości, które (jej zdaniem) jest w stanie osiągnąć w przyszłości³⁹⁸.

Istota koncepcji relatywnej deprywacji T. Gurra sprowadza się do stwierdzenia, iż w wielu przypadkach, szereg czynników (zarówno o charakterze wewnętrznym jak i zewnętrznym) może doprowadzić do sytuacji, gdzie jednostki nie będą w stanie zrealizować wartości osiągalnych. **Tym samym, dojdzie do rozbieżności (*discrepancy*), pomiędzy wartościami oczekiwanymi a wartościami osiągalnymi (zachodzi zatem sytuacja relatywnej deprywacji), co w sposób nieuchronny prowadzi do wywołania psychicznego uczucia frustracji (niezadowolenia)**³⁹⁹. Konsekwentnie, wraz ze wzrostem frustracji społecznej, członkowie społeczeństwa są coraz bardziej skłonni do podjęcia takich działań, których nasilenie może w skrajnych przypadkach przybrać postać rewolucji społecznej. Zarysowana koncepcja T. Gurra jest więc kolejną teorią, gdzie społeczne poczucie relatywnej deprywacji stanowi decydujący czynnik dla wybuchu rewolucji społecznej.

Na koniec, warto zauważyć, iż zdaniem Gurra pojęcie relatywnej deprywacji nie jest jednolite – wyróżnia on bowiem trzy różne rodzaje (typy) tego pojęcia, zróżnicowane ze względu na sposób powstania stanu psychicznego relatywnej deprywacji⁴⁰⁰. Pierwszym z nich jest deprywacja aspiracyjna (*aspirational deprivation*), która powstaje wtedy, gdy na tle trwałego i niezmiennego upośledzenia (depriwacji) zmienia się sposób jego postrzegania – o ile w przeszłości upośledzenie traktowano jako było jako naturalne, teraz staje się niegodne i niesprawiedliwe. Druga odmiana relatywnej deprywacji nosi nazwę deprywacji kryzysowej (*decremental deprivation*) i oznacza sytuację odwrotną - przy stosunkowo niezmiennym poziomie aspiracji pojawia się kryzys ekonomiczny (lub polityczny) który niesie ze sobą istotne pogorszenie warunków życia, co w konsekwencji rodzi w społeczeństwie poczucie frustracji. Wreszcie, trzeci z rodzajów deprywacji został przez Gurra określony mianem deprywacji progresywnej (*progressive deprivation*) – w tym przypadku, pobudzonym i szybko rosnącym aspiracjom społecznym towarzyszy nagle pogorszenie

³⁹⁷ T. R. Gurr, *Why men...*, dz.cyt., s. 27.

³⁹⁸ Tamże, s. 27.

³⁹⁹ Tamże s. 30-37.

⁴⁰⁰ Tamże, s. 49 i nast.

warunków życia. Jest to zatem zjawisko podwójnie bolesne dla członków społeczeństwa, którzy zostają nie tylko zmuszeni do porzucenia swoich aspiracji, lecz tracą jednocześnie również to, czym dysponowali dotychczas. Tym samym, deprywacja progresywna posiada największy potencjał, aby doprowadzić do wybuchu społecznej rewolucji.

Mając na uwadze przedstawione powyżej poglądy, należy stwierdzić, iż pomimo szeregu różnic w poszczególnych stanowiskach prezentowanych w nauce, koncepcja relatywnej deprywacji (rozumianej generalnie, jako swego rodzaju stan psychiczny członków społeczeństwa nacechowany frustracją) stanowiła niezwykle istotny element rozważań naukowych dotyczących teorii rewolucji społecznych (w szczególności w drugiej połowie XX wieku).

Obecnie, koncepcja relatywnej deprywacji wydaje się przeżywać swego rodzaju renesans – jest ona bowiem wykorzystywana jako jedno z głównych narzędzi teoretycznych przy okazji badania przyczyn rewolucji społecznych wybuchających w ostatnich latach, w szczególności, w odniesieniu do tzw. arabskiej wiosny ludów zapoczątkowanej w Tunezji⁴⁰¹. Do koncepcji deprywacji społecznej odnoszą się także autorzy, którzy analizują nastroje społeczne osób poszukujących pracy poza ojczyzną⁴⁰². W moim przekonaniu, jest to najlepszy dowód na to, że teoria relatywnej deprywacji stanowi również obecnie istotny element nauk społecznych, a jej konstatacje, będą jeszcze wielokrotnie wykorzystywane w rozmaitych pracach dotyczących ruchów społecznych.

III. Koncepcja relatywnej deprywacji a kryminologia

Niezależnie od wskazanej wyżej perspektywy „socjologicznej”, gdzie koncepcja relatywnej deprywacji stanowi uzasadnienie (wyjaśnienie) rewolucji społecznych, warto rozważyć ewentualne zastosowanie koncepcji relatywnej deprywacji jako potencjalnego uzasadnienia dla zachowań przestępczych. Należy zaznaczyć, iż chodzi w tym przypadku o genezę „pojedynczego” zachowania przestępczego. Oczywiście jest bowiem, że rewolucja społeczna jest zjawiskiem dalece bardziej złożonym, już chociażby dlatego, że dotyczy ona całej grupy (warstwy społecznej).

Trzeba na wstępie krótko przypomnieć, iż kryminologia - rozumiana jako nauka społeczna zajmująca się m. in. badaniem i gromadzeniem całościowej wiedzy na temat przestępstwa⁴⁰³ - wypracowała kilka głównych nurtów (prądów myślowych), które w różny sposób odpowiadają na szereg pytań związanych ze zjawiskiem przestępczości. W szczególności, w sposób całkowicie odmienny opisują one genezę przestępstwa.

W literaturze wskazuje się najczęściej na dwa podstawowe nurty myślowe – kryminologię klasyczną oraz pozytywistyczną. Zgodnie z poglądami tzw. kryminologii klasycznej, człowiek

⁴⁰¹ Por. J. Liniany, *Arabska Wiosna...*, dz.cyt., s. 42 i nast.

⁴⁰² Por. A. Terelak, S. Kołodziejczak, *Praca za granicą w świadomości emigrantów zarobkowych z województwa zachodniopomorskiego*, Szczecin 2012, s. 179.

⁴⁰³ Por. J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s. 18 i nast.

posiada wolną wolę - może on w sposób swobodny wybierać pomiędzy dobrem a złem (pomiędzy zachowaniami społecznie akceptowalnymi, a tymi, które stanowią przestępstwo). Kryminolodzy zaliczani do tego nurtu (Cesare Beccaria, Jeremy Bentham) przekonują, iż każdy człowiek jest potencjalnym przestępcą – o wyborze konkretnego zachowania decyduje wyłącznie na podstawie kryterium racjonalności (opłacalności)⁴⁰⁴. Jeżeli potencjalne korzyści wpływające z przestępstwa są atrakcyjniejsze niż kara za jego popełnienie, człowiek decyduje się na popełnienie przestępstwa. To właśnie z tych względów, kryminologia klasyczna koncentrowała się przede wszystkim na samym przestępstwie i karze (która powinna być do niego adekwatna), a nie na przyczynach zachowań przestępnych.

Niejako w opozycji do wskazanego nurtu, pod wpływem dynamicznego rozwoju nauk przyrodniczych, narodziła się w drugiej połowie XIX wieku kryminologia pozytywistyczna. Do najważniejszych przedstawicieli tej szkoły należeli przede wszystkim Cesare Lombroso oraz Enrico Ferri. Zgodnie z ich poglądami, nie istnieje coś takiego jak wolna wola – skoro wszystko w przyrodzie ma swoją przyczynę, to również każde zachowanie człowieka jest w pewien sposób uwarunkowane (tzw. deterministyczna koncepcja człowieka). Dlatego też, kryminologia pozytywistyczna to przede wszystkim nauka o przyczynach przestępczości – etiologia przestępczości⁴⁰⁵. Konsekwentnie, osoba sprawcy przestępstwa jest podstawowym przedmiotem badań. Trzeba wskazać, że w zakresie tej koncepcji, wyróżnia się tradycyjnie tzw. paradygmat rodzaju ludzi (który przyczyn przestępstwa dopatruje w sprawcy) oraz tzw. paradygmat rodzajów otoczenia (inaczej nazywany nurtem socjologicznym), zgodnie z którym, przyczyny odmienności sprawcy tkwią w jego środowisku, które „stworzyło” z niego przestępcę.

Mając na uwadze wskazane stanowiska kryminologiczne, należy odpowiedzieć na pytanie, czy koncepcję relatywnej deprywacji można połączyć z jednym z przedmiotowych stanowisk. Wydaje się *prima facie*, że możliwym byłoby wpisanie jej w nurt kryminologii klasycznej, zgodnie z którą człowiek decydujący się na popełnienie przestępstwa podejmuje działanie z racjonalnych pobudek. Osoba, która jest pozbawiona danej cechy istotnej z jej punktu widzenia („podlegająca” deprywacji), decyduje się na podjęcie takich zachowań, które mają na celu zdobycie tej cechy (wartości). Środkiem do osiągnięcia takiego celu (w przypadku, gdy zamierzonym celem jest np. luksusowy samochód, dom, etc.) może być niewątpliwie zachowanie przestępcze (kradzież, oszustwo, zabójstwo). Jednakże, argumentem przemawiającym przeciwko powiązaniu stanu relatywnej deprywacji z kryminologią klasyczną jest fakt, iż człowiek, który dokonuje porównania i odkrywa brak danej cechy istotnej, tak naprawdę nie dokonuje racjonalnego bilansu zysków i strat, lecz kieruje się wyłącznie chęcią

⁴⁰⁴ Tamże, s. 42-43.

⁴⁰⁵ Tamże, s. 45.

zniwelowania tej konkretnej różnicy, *ergo*, nie bierze pod uwagę „strat” (kar przewidzianych przez prawo) wynikających z realizacji planowanego zachowania (przestępstwa).

Dlatego też, najbardziej adekwatnym wydaje się jednak powiązanie koncepcji relatywnej deprywacji z kryminologią pozytywistyczną, a właściwie, z jej nurtem zwanym paradygmatem rodzajów otoczenia. Jak już wskazano, przedmiotowe stanowisko w kryminologii dopatruje się przyczyn odmienności sprawcy w jego otoczeniu, środowisku w którym przebywa i kształtuje swoją postawę społeczną. Tym samym, skoro relatywna deprywacja polega na poczuciu pozbawienia danej cechy istotnej, a uczucie to jest wynikiem porównania z inną osobą (należącą co do zasady do tej samej grupy społecznej), to uzasadnione wydaje się stwierdzenie, że **relatywna deprywacja (jako bodziec dla zachowania przestępnego) wypływa właśnie ze środowiska (otoczenia) sprawcy**. Jeżeli bowiem w danym środowisku nie występują daleko idące nierówności pod względem określonej cechy atrakcyjnej, to w konsekwencji nie powstanie stan (zjawisko) względnej deprywacji mogące stanowić genezę zachowania przestępczego.

Konkludując, rozpatrując koncepcję relatywnej deprywacji w kontekście kryminologicznym, można, w moim przekonaniu, postawić tezę, iż stan określany w socjologii mianem relatywnej deprywacji może stanowić nie tylko genezę rewolucji społecznej, lecz także bodziec prowadzący do popełnienia przestępstwa przez konkretnego sprawcę. Z uwagi na istotę względnej deprywacji, naturalnym wydaje się jej powiązanie z paradygmatem rodzajów otoczenia – do powstania stanu relatywnej deprywacji dochodzi bowiem zawsze w wyniku oddziaływania sprawcy z otaczającym środowiskiem (grupą społeczną). Inaczej mówiąc, przyczyny odrębności sprawcy tkwią właśnie w jego otoczeniu.

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest koncepcja relatywnej deprywacji. Na wstępie niniejszej pracy, Autor wskazuje krótko na historię teorii rewolucji społecznej. Następnie, publikacja koncentruje się przede wszystkim na poszczególnych poglądach nauki wskazujących na istotę relatywnej deprywacji. Artykuł pokazuje rozwój przedmiotowej idei od jej prekursora – J.A. Davisa, poprzez J. C. Daviesa, aż po poglądy T. R. Gurra, które pozwalają na pełne zrozumienie wskazanej problematyki. W drugiej części artykułu, koncepcja relatywnej deprywacji została poddana analizie z perspektywy kryminologicznej. Celem tej części pracy jest wskazanie na potencjalne zastosowanie koncepcji relatywnej deprywacji w ramach nurtów szukających genezy zachowań przestępczych. Publikacja zawiera liczne odniesienia do najnowszej literatury przedmiotu.

Summary

The concept of relative deprivation is the subject of the article. At the beginning of this work, the Author points out shortly the history of the theory of social revolution. Subsequently, the publication concentrates on particular positions of social science, which indicate the essence of relative deprivation. The article presents the development of the idea since its precursor – J. A. Davis, through J.C. Davies, to the T.R. Gurr who provides a full-scale perspective on the abovementioned topic. In the second part of article, the idea of relative deprivation is analyzed from the perspective of criminology. This part of work aims at indicating a potential application of relative deprivation in the context of ideas seeking for the explanation of criminal behavior. The publication includes numerous references to the newest subject literature.